

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»**

Полюхович Ольга Павлівна

УДК 821.161.2-3.09“1920/1940”

Феномен алієнації в українській прозі 1920–1940-х років

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Агєєва Віра Павлівна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
професор кафедри літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Хархун Валентина Петрівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, професор,
завідувач кафедри української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
Борисюк Ірина Василівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри української літератури,
компаративістики і соціальних комунікацій.

Захист відбудеться «19» червня 2015 р. о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.008.03 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (04655, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» (04655, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2).

Автореферат розіслано « » травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. А. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Відчуження як соціально-психологічний і культурно-історичний феномен ХХ століття актуалізується в багатьох галузях гуманітарного знання: соціології, філософії, культурній антропології, політології, психології, літературознавстві тощо. Це поняття активно поширюється передовсім у марксистських студіях, а згодом – у філософії екзистенціалізму. У літературі ХХ століття тема алієнації співзвучна зі складністю осягнення неоднозначного модерністського світовідчуття. Вона пов'язана зі становищем людини, яка після двох світових воєн, революцій, змін географічних та світоглядних обріїв втрачає почуття сталості.

У дисертації тема алієнації в українській прозі 1920–1940-х років осмислюється в історико-філософському контексті. У 1920-х роках відчуження пов'язане зі світоглядним пореволюційним безгрунтянством, інтерпретованим як розрив з історією, культурою, традицією. Воно набуває конотацій пореволюційної онтологічної бездомності, невизначеності. «Закоріненість у безгрунтянство» (Жермен Грір), відчуження від традиції та непристосованість до нової реальності висвітлюються в прозі Миколи Хвильового, Михайла Івченка, Юрія Яновського, Бориса Антоненка-Давидовича, Євгена Плужника, Володимира Винниченка. Головна риса «безгрунтового романтика» – це розрив з традицією та дистанційованість від нової дійсності.

В українській літературі 1930-х років становище абсолютно зневіреної людини осмислюється в екзистенційних координатах і втілюється в контексті філософського самогубства (розвиненого в програмовому есеї Альбера Камю) як радикальне відчуження від суспільства та втрата сенсу життя. Ця тема найбільше акцентована в «Повісті без назви» Валер'яна Підмогильного та романі «Чорний Ангел» Олекси Слісаренка. У цих творах відчуження виявляється у радикальному скептицизмі головних героїв, а екзистенційну парадигму їхнього буття можна означити як трагічну.

Якщо в українській прозі 1920–1930-х років персонаж не здатний віднайти альтернативних шляхів самоздійснення в пореволюційному часопросторі, то в контексті письменників-мурівців сорокових «одновимірність» зникає, натомість її заступає ситуація «множинності бачень» (Едвард Саїд). Зміна парадигми відбувається в еміграційній літературі 1940-х років, передовсім у текстах Віктора Петрова-Домонтовича, Юрія Косача, Ігоря Костецького, де інтерпретація алієнації та безгрунтянства великою мірою може бути співвіднесена з простором свободи.

Філософська проблематика творчості письменників 1920–1940-х років висвітлюється в широкому історико-літературному контексті в працях Віри Агеевої, Юрія Безхутрого, Леоніда Бойка, Ірини Борисюк, В'ячеслава Брюховецького, Олени Галети, Мар'яни Гірняк, Григорія Грабовича, Тамари Гундорової, Івана Дзюби, Сергія Іванюка, Юлії Загоруйко, Людмили Кісельової, Миколи Кодака, Андрія Кравченка, Юрія Мариненка, Володимира Мельника, Ростислава Мельниківа, Раїси Мовчан, Володимира Моренця, Соломії Павличко, Володимира Панченка, Леоніда Плюща, Сергія Романова, Богдана Рубчака, Максима Тарнавського, Марка Роберта

Стеха, Івана Фізера, Валентини Хархун, Юрія Шереха-Шевельова, Мирослава Шкандрія та інших. Утім, феномен відчуження як певна філософсько-культурна позиція та психологічна настанова в українській прозі 1920–1940-х років досі ґрунтовно не аналізувався.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» в рамках науково-дослідницького проекту «Людина в часі (філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.)» (державний реєстраційний номер 0109U008101). Тема дослідження затверджена бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (протокол № 3 від 4 листопада 2014 року).

Метою дисертації є дослідження феномену алієнації в українській літературі 1920–1940-х років, його ідейно-філософського, образного та символічного наповнення.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання** роботи:

- 1) з'ясувати сенси поняття алієнації у філософському дискурсі ХХ століття;
- 2) окреслити тему відчуження як культурно-історичну проблему в українській інтелектуальній думці 1920–1940-х років;
- 3) дослідити мотив алієнації в текстах 1920-х років, втілений в образах «безґрунтовних романтиків» (твори Миколи Хвильового, Михайла Івченка, Юрія Яновського, Бориса Антоненка-Давидовича, Євгена Плужника);
- 4) простежити проблему філософського самогубства в «Повісті без назви» Валер'яна Підмогильного та «Чорному Ангелі» Олекси Слісаренка;
- 5) проаналізувати феномен алієнації в українській еміграційній літературі 1940-х років (тексти В. Домонтовича, Юрія Косача та Ігоря Костецького).

Об'єктом роботи є твори Миколи Хвильового («Повість про санаторійну зону» (1924), «Вальдшнепи» (1927), «Сентиментальна історія» (1928), «Редактор Карк» (1923), «Синій листопад» (1923), «Заулок» (1923), «Чумаківська комуна» (1923)); «Чотири шаблі» (1929–1930) Юрія Яновського; «Смерть» (1926–1927) Бориса Антоненка-Давидовича; «Порваною дорогою» (1926), «Світляки» (1927), «Землі дзвонять» (1925) Михайла Івченка; «На той бік» (1919; 1924) Володимира Винниченка; «Недуга» (1928) Євгена Плужника; «Невеличка драма» (1930), «Повість без назви» (1933–1934), «Добрий Бог» (1918), «Гайдамака» (1918), «В епідемічному бараці» (1920), «Іван Босий» (1922) Валер'яна Підмогильного; «Чорний Ангел» (1929) Олекси Слісаренка; «Святий Франціск із Ассізі» (1949), «Спрага музики» (1948), «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі» (1948–1949), «Емальована миска» (1947), «Франсуа Війон», «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти» (1949), «Приборканий гайдамака» (1947–1948), «Доктор Серафікус» (1928–1929; 1947), «Без ґрунту» (1942–1943; 1948) В. Домонтовича; «Молодість Савича» (1937), «Учта Климентія» (1937), «Чад» (1937), «Сонце в Чигирині» (1934), «Запрошення на Цитеру» (1945; 1946), «Скорбна симфонія» (прибл. 1940-ві), «Еней і життя інших» (1946), «Сеньйор Ніколо» (1954) Юрія Косача; «Ціна людської

назви» (бл. 1945), «Шість ліхтарів і сьомий місяць» (1947), «Божественна лжа» (1946), «Поет та його жінки», «Перед днем грядущим» (1947), «Повість про останній сірник» (бл. поч. 1940-х), «День святого» Ігоря Костецького.

Предмет дослідження – феномен алієнації як філософський складник творчості українських письменників 1920–1940-х років, виражений у літературі цього періоду: у сюжетах і мотивах, часопросторовій моделі, на образному та ідейному рівнях зазначених текстів.

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на залученні історико-літературного, культурно-історичного, філософського підходів відповідно до поставленої мети та завдань.

Соціокультурний метод дав змогу виявити теоретичні аспекти терміна «алієнація» та встановити рамки, в межах яких аналізується це поняття (праці Мелвіна Сімана, Джона Торренса, Вальтера Кауфманна та інших). У дисертації також використано студії соціологів культури щодо поняття «плинної» ідентичності (Зигмунт Бауман), «збентеженої» ідентичності (Леонідас Донскіс) і «діаспорної» ідентичності (Стюарт Голл).

Своєю чергою, *біографічний метод* застосовано для глибшого розкриття поняття відчуження в українській прозі. Більшість письменників 1920–1930-х років, у творах яких простежуються мотиви алієнації, стали жертвами сталінського терору (Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Олекса Слісаренко, Микола Хвильовий та багато інших). Більшою чи меншою мірою вони перебували в опозиції до системи, що потрібно враховувати, працюючи з їхніми текстами. Проблема безґрунтяства у творах письменників-мурівців постає у зв'язку з їхньою неналежністю до географічного та «ментального» ландшафтів.

Для роботи важливим також є філософський аналіз (марксизм, екзистенціалізм). Звернення до *марксизму* допомагає виявити сенси алієнації в пореволюційній українській літературі. Цей метод залучено як частину «філософії підозри», оскільки марксистські та неомарксистські студії тісно пов'язані з поняттям ідеології. У дисертації також використано дослідження з тоталітаризму та його ідеології Ганни Арендт, Миколи Бердяєва, Вальдемара Гурріана, Євгенія Добренка, Чеслава Мілоша, Поля Рікера, Франсуа Фюре та інших.

У методологічному контексті важливою частиною дисертації є студії з *філософії екзистенціалізму* (праці Сьорена К'єркегора, Жана-Поля Сартра, Мартіна Гайдеггера, Габрієля Марселя, Карла Ясперса, Миколи Бердяєва, Альбера Камю, Іняса Леппа).

У дослідженні залучено елементи *постструктуралістського* (студії Мішеля Фуко) та *постколоніального аналізу* (праці Салмана Рушді, Едварда Саїда). У роботі також застосовано *компаративістський аналіз*, який сприяє увиразненню акцентів щодо феномену відчуження в українській прозі 1920–1940-х років.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше здійснено комплексне дослідження певних аспектів поняття відчуження в українській літературі 1920–1940-х років, зокрема, таких положень:

1) комплексно окреслено поняття відчуження в українській прозі 1920–1940-х років;

2) розкрито відмінності між утіленням алієнації у творах 1920–1930-х та еміграційних 1940-х років;

3) розроблено концепцію, яка шляхом розрізнення «руйнівної» та «плідної» алієнації узагальнює відмінності між текстами, написаними в підрадянській Україні та в еміграції;

4) розвинено поняття «безгрунтянства» як світоглядної та онтологічної настанови в пореволюційному суспільстві;

5) досліджено творчість письменників-мурівців (В. Домонтовича, Юрія Косача, Ігоря Костецького) в контексті еміграційного безгрунтянства.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути застосовані в практиці викладання як нормативних дисциплін, так і спеціальних курсів з історії української літератури ХХ століття, компаративістичних студій, теорії літератури, а також для підготовки навчальних посібників із зазначених дисциплін. Тези дисертаційного дослідження можна використати в подальших літературознавчих та філософських студіях, присвячених темам літературного модернізму, філософії літератури, еміграційної літератури, національно-культурної ідентичності, ідеології, тоталітаризму, екзистенціалізму.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, його логіка та висновки відображають наукову позицію авторки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданнях кафедри літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія». Окремі положення та висновки студії були представлені в доповідях на вітчизняних та міжнародних наукових конференціях: «Людина в часі: філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.» (Київ, 1–2 березня 2011), «Дні науки Національного університету “Києво-Могилянська академія”» (Київ, 30–31 січня 2012), «Зарубіжні письменники і Україна» (Полтава, 20–21 березня 2012), «4th Global Conference: Strangers, Aliens & Foreigners» (Oxford, 21–23 вересня 2012), «ХІІ Міжнародна конференція молодих учених Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України» (Київ, 19–20 червня 2013), «4th International Comparative Literature Conference. Transforming Identities: Cultural Identities in Contemporary Europe» (Tbilisi, 24–25 червня 2013), «Inaugural European Conference on the Arts and Humanities “Connectedness, Identity and Alienation”» (Brighton, UK, 18–21 липня 2013). Основні положення дисертаційного дослідження відображено у семи статтях.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 201 сторінку, із яких 179 сторінок основного тексту і 22 сторінки списку використаних джерел із 223 найменувань, 40 із яких – англомовні.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічні засади роботи, розкрито наукову

новизну, теоретичне й практичне значення дисертації, подано відомості про її зв'язок з науковими програмами, апробацію результатів, структуру та обсяг.

Перший розділ «Проблема алієнації: теоретичні рамки, історико-культурні та філософські контексти» присвячено культурно-філософській актуалізації поняття відчуження в ХХ столітті. У **підрозділі 1.1. «Зауваги до визначення терміна “алієнація”»** дається загальна характеристика поняття відчуження, яке реалізується в стосунках «Я – Світ», «Я – Соціум», «Я – Я» та конститується в таких домінантах, як безсилля, беззмістовність, відсутність норм, стандартів поведінки, культурне відчуження, соціальна ізоляція, самовідчуження (концепція Мелвіна Сімана). З іншого боку, в цьому понятті поєднано два концепти: «алієнація» як втрата або відмова від чогось (*Entäusserung*) і «відчуження» в сенсі дивності чи ворожості (*Entfremdung*) (Джон Торренс). Алієнація також інтерпретується як певний «зріз свідомості» (Фелікс Геер), психологічний стан, яким людина керується у своїх вчинках (Сідні Фінкелстайн), інтелектуальна подія (Вальтер Кауфманн). Алієнація як амбівалентний феномен представлена в працях Вальтера Кауфманна, який розрізняє два види цього поняття: руйнівний (деструктивний) (*destructive*) та плідний (*fruitful*).

У **підрозділі 1.2. «Відчуження у філософському дискурсі ХХ століття»** поняття алієнації проаналізовано в контексті марксистських студій та філософії екзистенціалізму, а також у рефлексіях діячів Мистецького Українського Руху – Віктора Петрова, Юрія Косача та Юрія Шереха-Шевельова. У **підпункті 1.2.1. «Алієнація в контексті марксистських студій»** простежено поняття відчуження у марксистських працях, відштовхуючись від Марксової інтерпретації в його «Економічно-філософських рукописах 1844 року», де алієнація розглядається як явище, породжене певними економічними та соціальними чинниками. У марксистських студіях відчуження проаналізовано як 1) нівеляцію особистості у історії, яка постає як процес відчуження (Луї Альтюссер); 2) конфлікт, породжений певними соціальними практиками, що відображено в літературному творі, котрий постає рефлексією з приводу життя певного суспільства (Етьєн Балібар, П'єр Машері); 3) онтологічну настанову літератури модерністського спрямування (Георг Лукач). У марксистських студіях важливим є також поняття ідеології, розглянуте як система значень, завдяки якій моделюється певний тип світоглядної позиції та поведінки. Відчуження ґрунтується на недовірі до панівної ідеології, яка «прагне надати сенсу випадковостям життя, болісним аспектам існування»¹. Алієнована особистість нівелює цю функцію, адже вона шукає відповіді на одвічні питання життя у своєму досвіді, поза ідеологією.

У **підпункті 1.2.2. «Відчуження та філософія екзистенціалізму»** екзистенційний дискурс розглядається як прикметна риса української прози 1920–1940-х років. Важливо окреслити суміжні з алієнацією теми, представлені в працях філософів-екзистенціалістів. У цьому підпункті проаналізовано суміжні з алієнацією поняття віри, іронії (в інтерпретації Сьорена К'єркегора); випадковості, досвіду та Іншого (за Жаном-Полем Сартром); концепції надії, проекту буття та стану активної діяльності (Габріель Марсель); Ніщо, метафізичної алієнації (як їх

¹ Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2005. – С. 174.

інтерпретує Мартін Гайдеггер); нігілізму (Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс, Микола Бердяєв); екзистенції (за Інясом Леппом); філософського самогубства (Альбер Камю).

У підрозділі 1.3. «Явище відчуження в українській інтелектуальній думці 1920–1940-х років» проаналізовано статті та есеї Віктора Петрова, Юрія Косача і Юрія Шереха-Шевельова, де артикульована тема пошуку орієнтирів. Дискурс екзистенціалізму стає тією площиною, в якій члени МУРу активно рефлексують над власним становищем. В історіософських статтях Віктора Петрова, таких як «Історіософічні етюди», «Сучасний образ світу. Криза клясичної фізики», «Наш час, як він є», «Християнство і сучасність», «Засади поетики», осмислено становище алієнованої людини в повоєнному світі, зокрема втрату нею світоглядних орієнтирів унаслідок кризи. Рефлексії Віктора Петрова вказують на несталість, почуття тривоги та відчуження людини від свого часопростору. Апелюючи до Сковороди, мислитель роздумує і над проблемами та викликами власного часу (статті «Теорія “нероблення” Григорія Сковороди», «Г. С. Сковорода: спроба характеристики», «До дискусії про Сковороду», «Особа Сковороди»).

Інтерпретації екзистенціалізму діячами Мистецького Українського Руху розглянуто, по-перше, як усвідомлення власного хисткого становища у світі, що великою мірою пов'язано зі статусом емігранта; по-друге, як пошуків ґрунту, зрівноваження життя та подолання відчуження, вписування себе в загальну картину світу та пошуки власного місця в ній (статті «Театр екзистенціалізму», «Золота тростина. Література католицької онови у Франції» Юрія Косача; «Прощання з учора (“Коли ж прийде справжній день?”)» Юрія Шереха-Шевельова). Отже, в статтях авторів Мистецького Українського Руху йдеться про пошук основ та балансу, тобто здійснено спробу подолати ситуацію безґрунтянства; це, зокрема, «поворот до християнства» Віктора Петрова, апологія релігійного екзистенціалізму («католицької онови») Юрія Косача і так зване «прощання з учора» Юрія Шереха-Шевельова. З формального погляду, екзистенціалізм у рефлексіях діячів МУРу подібний радше до його релігійного варіанту, аніж до атеїстичного (сартрівського типу).

У другому розділі «“Безґрунтовний романтик” як відчужена особистість у літературі 1920-х років» проаналізовано образ «безґрунтового романтика» – героя, алієнованого від традиції, але не пристосованого до нової реальності, у творах Миколи Хвильового, Михайла Івченка, Бориса Антоненка-Давидовича (повість «Смерть»), Євгена Плужника (роман «Недуга»), Юрія Яновського (роман «Чотири шаблі»), Володимира Винниченка (повість «На той бік»). Головна риса персонажа – це розрив з традицією та ситуація неналежності до нового світоустрою, неспроможність вижити в пореволюційному світі загалом. Його «закоріненість у безґрунтянство» (Жермен Грір) пов'язана із відсутністю ідеї, мети, а також із розчаруванням у новій пореволюційній дійсності. У підрозділі 2.1. «Невизначеність – провідна ознака героя» проаналізовано психологічний стан ідеологічної невизначеності, який конститується у відчуженні від старого світопорядку та неприналежності до нового.

У підпункті 2.1.1. «**“Закоріненість у безгрунтянство”**». Дмитрій Карамазов між націоналізмом та комунізмом» досліджено стан ідеологічної та психологічної роздвоєності. В оповіданнях Михайла Івченка «Землі дзвонять», «Порваною дорогою», «Світляки» порушується проблематика відірваності від звичного середовища та неможливості вижити в новому. Подібно у «Вальдшнепах» ідентичність головного героя є нецілісною: існує Дмитрій-колишній, вольовий, сильний, здоровий, безкомпромісний, та Дмитрій-теперішній, млявий, невпевнений, хворий, невизначений. Раніше ідея комунізму, яку він фанатично сповідував, мала абсолютний характер, тобто була своєрідним мірилом життя та детермінувала його цінності. Дмитрій опиняється на ідейному роздоріжжі: ідея соціалізму-комунізму втратила для нього привабливість, а ідея відродження нації має примарний характер, адже на заваді стоять його комуністичні погляди. З цієї точки зору Дмитрій Карамазов є маргіналом, який має певну ідентифікацію з кожною ідеологією, проте він не може визначитися, до якої з них пристати.

Відчуження героя від реальності має виразно естетичний характер, Карамазов постає романтичним мрійником, світовідчуття якого засновується на суб'єктивних переживаннях. Як чужинець, котрий «меланхолійно закоханий у втрачений часопростір» (Юлія Кристева), Дмитрій потрапляє в ситуацію тотальної невизначеності. У цьому контексті спостерігається розрив між приватною та публічною сферами: в душі Карамазов – романтичний мрійник, але його суспільне призначення припускає розстріли «ворогів народу». Отже, для нього ідеологічні хитання спричиняють певну психологічну проблему, що означає також втрату його ідентичності.

У підпункті 2.1.2. «**Шлях до більшовизму: образ Костя Горобенка в повісті “Смерть” Бориса Антоненка-Давидовича**» проаналізовано феномен долучення до нового світоустрою й зречення національно-культурної ідентичності. Прикметно, що Кость Горобенко, головний герой, визнає свою «несталість» і прагне подолати її для того, щоб довести насамперед собі, що він вартий звання справжнього більшовика. Щоб набути нової ідентичності, йому доводиться забути свою родину, зректися своєї культури.

Горобенко свідомий власної окремішності та обраності, він ретельно намагається дотримуватися обраної програми й при цьому милується собою, аналізує власні почуття та емоції в процесі становлення себе в ролі більшовика. Долучення до більшовицької раси він розглядає як головний «іспит життя», своєрідну ініціацію. Зміна ідентичності передбачає відчуження від себе-колишнього та творення себе як нового члена суспільства. Цей перехід має безкомпромісний характер та, як наслідок, перетворюється на певну психологічну проблему, яка великою мірою потребує внутрішнього виправдання. Отже, втрата національно-культурної ідентичності означає втрату тожсамості, щоправда, персонаж цього не розуміє, але на це вказує авторська іронія щодо Горобенка.

У підрозділі 2.2. «**Принади “блакитної далі” versus розрахунок з романтикою**» проаналізовано проблему несумісності романтики революції та пореволюційних буднів. У підпункті 2.2.1. «**Колізія романтики та сірих буднів. Історія Б'янки як шлях до поразки в “Сентиментальній історії”**» розглянуто

складний шлях персонажів Хвильового від романтичного пафосу до зневіри. Чим дужче вони прагнуть стати повноцінними членами нового суспільства, тим більше перешкод трапляється на їхньому шляху, і в результаті вони віддаляються від своєї мрії, відчужуючись від нового суспільства, але при цьому вже й не належать до старого. Історія Б'янки, головної героїні «Сентиментальної історії», цілком вписується в цей сюжет. Її виразна риса – це любов до всього дальнього: до інших людей, що живуть в інших містах. У дівчини немає конкретної мети в житті, натомість вона відчуває потужний потяг до далі, що можна співвіднести з її ідеалістичними сподіваннями. «Сентиментальна історія» Миколи Хвильового – це текст, у якому відбувається розрахунок з усіма ідеалами та вірою в «сині далі» й «загірні комуни». Ця повість інтерпретована як своєрідна антимістерія. Справді, як і персонаж містерії, Б'янка долає певні випробовування, але замість того, щоб пізнати «блакитну даль» та піднятися духом, органічно почувавши себе частиною цілого, дівчина проходить шлях відчуження від власної мрії, від «прекрасної далі».

У підпункті 2.2.2. «Персонажі Миколи Хвильового та “Чотирьох шабел” Юрія Яновського: від романтики війни до пореволюційних буднів» простежено шлях від героїки революції до сірих буднів та розкрито тему виживання в пореволюційному суспільстві. Ця тема актуалізована також у новелах «Юрко» та «Силуети» Миколи Хвильового. Коли героїчні часи минули, діячам революції нелегко змиритись із «сірими буднями», тому вони або ідейно невизначені (Дмитрій Карамазов), або романтики-революціонери, котрі досягають власну зайвість та непотрібність (персонажі оповідань «Заулок», «Редактор Карк» та «Повісті про санаторійну зону»).

Шлях від романтики війни до пастки сірих буднів стає темою роману «Чотири шаблі» Юрія Яновського. Четверо друзів, Шахай, Остюк, Галат і Марченко, кілька років проводять на барикадах громадянської війни. У цей час вони почувуються «вседержителями світу», справжніми героями, творцями Великої Історії. Коли громадянська війна завершилася, вони виявилися непотрібними людьми в пореволюційному часопросторі. Кожен з колишніх учасників війни починає шукати власне місце у світі наново. Їхні пошуки, безперечно, пов'язані із вписуванням себе в нову картину світу й мають екзистенційні конотації, що виявляються, зокрема, у відчаї персонажів і неспроможності вижити в пореволюційному суспільстві.

У підрозділі 2.3. «Хвороба та метафори алієнації» фізичну та духовну хворобу розглянуто як метафору алієнації, адже недуга уособлює все вороже ідеологізованій оптимістичній картині світу. Тема хвороби розкрита, зокрема, у «Вальдшнепах», «Синьому листопаді» та «Повісті про санаторійну зону» Миколи Хвильового, а також у романі Євгена Плужника «Недуга» та повісті Володимира Винниченка «На той бік».

У «Вальдшнепах» ідеологічна невизначеність персонажа перетворюється на психологічну проблему, невроз. Подібно в «Синьому листопаді» мотив хвороби пов'язаний із фанатичною вірою в майбутнє. В обох текстах хвороба є метафорою пореволюційної реальності, в якій персонаж не знаходить для себе місця, вказує на безсилля людини перед новими обставинами. Хвороба духу і психологічне

роздвоєння Івана Семеновича Орловця, головного героя роману «Недуга» Євгена Плузника, постають головними темами. У повісті Володимира Винниченка «На той бік» хвороба інтерпретується як певна примха, що уможлиблюється в умовах громадянської війни, «божевільного часу». Михайло Петрович Верходуб, головний герой, має змогу відчутти переваги цієї ситуації, чого не можна сказати про «Повість про санаторійну зону» Миколи Хвильового.

У «Повісті про санаторійну зону» алієнацію розглянуто в метафізичному сенсі, вона пов'язана з ментальною хворобою «безґрунтовних романтиків» та нецілісністю їхньої свідомості. Подібний стан провокується й підтримується невидимими для них владними впливами. Таким чином, покарання відбувається не на фізичному рівні, а на ментальному, і тепер головний тиск зміщується з тіла засудженого на його свідомість. Санаторійна зона інтерпретується як паноптикон («Наглядати й карати» М. Фуко). Те, що суб'єкт не може бачити наглядача, тобто відчужений від знання про джерела своїх страждань, породжує екзистенційну ситуацію «закинутості-в-світ», коли людина не здатна встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між подіями. Подібне усвідомлення провокує відчуття безсилля та неможливості опору.

У **третьому розділі «Проблема філософського самогубства»** дискурс смерті, маркований естетизацією та меланхолією, проаналізовано в повісті «Остап Шаптала» Валер'яна Підмогильного та оповіданні «Редактор Карк» Миколи Хвильового. В українській прозі пізніх 1920-х та 1930-х тема смерті набуває трагічніших обрисів та втілюється в проблемі філософського самогубства, яке є результатом рефлексії людини над власним становищем у тоталітарному суспільстві. Простежити генезу підозри до раціональних основ життя та ситуацію екзистенційної невизначеності дозволяє залучення ранніх оповідань та роману «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного. У **підрозділі 3.1. «Сумніви у розумі та мотив надії: ранні оповідання Валер'яна Підмогильного»** розглянуто оповідання «Добрий Бог», «Гайдамака», «В епідемічному бараці», «Іван Босий», у яких, попри сумніви та хитання, наявний мотив надії, хоча здебільшого забарвлений авторською іронією («Добрий Бог», «Гайдамака») та нотками зневіри («В епідемічному бараці», «Іван Босий»). Ранні оповідання Валер'яна Підмогильного сигналізують про кризу раціональності, проте в деяких із них зберігається простір надії, пов'язаний з темою Бога («Добрий Бог», «Гайдамака»). З другого боку, вже в ранніх оповіданнях письменника присутній мотив зникнення надчуттєвого, трансцендентного, символічного виміру життя («В епідемічному бараці», «Іван Босий»). Ця тема набирає потужніших обертів у пізніших текстах, зокрема в «Невеличкій драмі» і «Повісті без назви».

У **підрозділі 3.2. «Марта Висоцька і Льова Роттер («Невеличка драма») на роздоріжжі між вірою та безнадією»** твір Валер'яна Підмогильного проаналізовано з точки зору дистанціювання від раціоналізації та надання екзистенційній напрузі життєствердного смислу.

На відміну від інших персонажів «Невеличкої драми», Марта і Льова намагаються уникнути раціоналізації. Ідеологія притлумлює здатність до рефлексії і передбачає активну дію. Ті, хто має цю рефлексивну складову свого «я» (яка не

співвідноситься з раціональними та ідеологізованими початками), як Марта та Льова, ризикують опинитися на маргінесах життя. Мартине відчуження від світу має естетичний характер: вона намагається ствердити свою унікальність за допомогою белетристики. Дівчина не є цілком алієнованою особистістю, адже її зв'язки з реальністю зберігаються попри втрату особистих ілюзій. Тоді як Висоцька перебуває під впливом літератури, Льова Роттер безупинно втішається працями К'еркегора. «Непомітне існування» цього персонажа не становить для нього проблеми, адже він не зводить його у статус абсолюту, його думки при цьому не сягають абсурдності життя.

Попри те, що Юрій Шерех-Шевельов відносить «Невеличку драму» до перед-екзистенціалістських творів, у романі однозначно присутній екзистенційний дискурс, оскільки свідомість персонажів постійно перебуває у напрузі між розумом та ірраціональністю. Один із сучасних християнських екзистенціалістів Іняс Лепп наголошує, що «екзистенція – це напруга, потрясіння, ностальгія, відчай, страждання, радість»², тобто напруга – це основа екзистенції. Екзистенціалізм – це не лише «ідея втручання в життя», як стверджує Юрій Шевельов. Це також спроба дистанціюватися від суспільства, а також усвідомлення свободи та формування власного проекту буття. Як Марта, так і Льова переживають кризу, оскільки вони відмовляються жити розумом у добу раціоналізації праці, суспільних відносин. Здебільшого іронії в характерах Льови та Марти немає, вона є лише в позиції автора щодо цих персонажів, що засвідчує іронічна назва тексту – «Невеличка драма». Уже в «Повісті без назви», яка була написана за кілька років після «Невеличкої драми» в очікуванні арешту її автора, іронія та скептицизм є основою ідентичності зневіреної людини в тоталітарному суспільстві.

У підрозділі **3.3. «Філософське самогубство: Анатолій Пащенко (“Повість без назви” Валер’яна Підмогильного) і Тома Карлюга (“Чорний Ангел” Олекси Слісаренка)»** зазначені тексти проаналізовано з точки зору відчуження персонажів від тоталітарної системи, що оприявлене в резонерській настанові, скептицизмі, цинізмі та критиці тоталітарного метанаративу. У підпункті **3.3.1. «Скептицизм і принади резонерства»** простежено критичну рефлексію головних героїв текстів Валер’яна Підмогильного та Олекси Слісаренка, яка ніби абстрактно стосується всього світу, проте імпліцитно ґрунтується на критиці тоталітарного суспільства. Радикальну алієнацію цих персонажів від світу проаналізовано як намагання дистанціюватися від мислення, що живиться тоталітарною ідеологією. У поведінці Анатолія Пащенка й Томи Карлюги, головних героїв зазначених текстів, простежуються такі маркери позиціонування себе, як гра та позерство. Їхній стиль поведінки засновується на погорді, зверхньому ставленні до суспільства, вивищенні над ним та великою мірою маркується естетизацією.

У підпункті **3.3.2. «Дискурс екзистенціалізму та відчуження»** проаналізовано конфлікт особистості із суспільством, який переходить в екзистенційний вимір. У «Повісті без назви» Валер’яна Підмогильного та «Чорному Ангелі» Олекси Слісаренка акцентована післяреволюційна онтологічна бездомність як певна світоглядна настанова. Анатолій Пащенко і Тома Карлюга

² Лепп І. Християнська філософія екзистенції / Іняс Лепп ; пер. з фр. – К. : Пульсари, 2004. – С. 29.

живуть у світі, позбавленому будь-яких трансцендентних вимірів. Вони скептично ставляться до світу та суспільства і є радше спостерігачами життя, аніж його активними учасниками. У своїй філософії вони доходять абсолютного відчуження від світу, що є наслідком теоретизування з приводу життя у тоталітарному суспільстві – отже, йдеться про критику тоталітарного метанаративу в термінах філософського самогубства. У зазначених текстах особистість не знаходить альтернативних механізмів самоздійснення. Розвінчальний пафос є трагічним та руйнівним, адже, навіть попри напругу самовизначення та спробу породження плідних сенсів, він усе одно призводить до загибелі людини. Справді, ідентичність вибудовується як осмислений проект, відрефлексований у філософських та естетичних координатах, проте він приречений на поразку в тоталітарному суспільстві, поза історико-культурним національним континуумом.

У четвертому розділі **«Явище алієнації в еміграційній літературі»** розглянуто тексти В. Домонтовича, Юрія Косача та Ігоря Костецького в контексті певного культурно-історичного простору. У підрозділі **4.1. «Проблема відчуження в текстах В. Домонтовича»** поняття алієнації проаналізовано як світоглядну настанову та культурно-історичну категорію в оповіданнях 1940-х років, повісті «Доктор Серафікус» та романі «Без ґрунту». У підпункті **4.1.1. «Оповідання 1940-х: алієнація митця на тлі епохи та роздвоєна ідентичність»** розглянуто образ персонажа, якому властиві аскетизм, самозречення, схильність до крайнощів, імпульсивність («Святий Франціск із Ассізі», «Спрага музики», «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі», «Емальована миска», «Франсуа Війон», «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти», «Приборканий гайдамака»). В. Домонтович звертає увагу на потяг персонажа до химер та акцентує на «безґрунтянстві» перехідної епохи, коли старі традиції поступово зникають, а на їхнє місце приходять нові цінності («Франсуа Війон», «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі», «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти», «Приборканий гайдамака»). У конструюванні образу митця Домонтович зосереджує увагу на суперечностях та неузгодженості його світовідчуття. Письменник створює образ персонажа, який стає заручником певного стилю. Відчуження в оповіданнях В. Домонтовича осмислюється як спосіб позиціонування себе, відмінний від узвичаєного, а в перехідні часи персонажеві здебільшого принадніше жити в уявному світі, ніж у справжньому.

Життя як множина стилів, як осмислений проект власного «я», що базується на різних проєкціях і зіткненнях національно-культурних ідентичностей, представлене в оповіданні «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти». Після розпаду Речі Посполитої Ржевувський шукає свою домівку, і її образ конструюється радше як певний стиль, аніж як місце осілості. Якщо для Ревухи втрата батьківщини означає конструювання так званих «уявних домівок» (Салман Рушді) в інших культурах, то для персонажів оповідання «Приборканий гайдамака» ця подія пов'язана з пасивністю та меланхолією. Роздвоєна ідентичність між чужиною та вітчизною постає темою оповідання, в якому алієнацію від батьківщини ознаменовує поступове згасання Сави Чалого.

У підпункті 4.1.2. «Раціоналіст як відчужена особистість («Доктор Серафікус»)» розглянуто «креативну» алієнацію Василя Хрисанфовича Комахи-Серафікуса, який ретельно відмежовується від світу, що уможливорює творення кількох альтернативних ідентичностей – *homo ludens*; дитина; Дон Жуан навпаки, або ж аскет. Комаха як людина схематичного існування, яка теоретично мала би вписуватися в суспільство, засноване на раціоналістичних засадах, відчужується від нього. Життя Серафікуса постає одноманітним процесом виробництва, проте саме з нього він може витворити яскравий стиль – навіть існуючи схематично, парадоксальним чином учений все ж таки не живе одноманітно. Існування Комахи перетворюється на своєрідний креативний абсурд. Відчуження Серафікуса є об'єктом авторської іронії. У повісті спроби досягти абсолютної стабільності та злагодженості перетворює людину на алієновану особистість, котра вже не здатна віднайти шляхи порозуміння зі світом.

У підпункті 4.1.3. «Інтелектуальний вагабондизм» феномен алієнації пов'язується зі світоглядним безгрунтянством. Відчуження від реальності в романі «Без ґрунту» інтерпретується як культурний опір суспільству. Вигнання мислиться В. Домонтовичем не лише в географічних координатах, воно постає як певна світоглядна настанова та психологічний стан, коли людина усвідомлює відчуження від звичного плину життя, вона не прагне належати до суспільства. Персонаж справді має шанс на створення ідентичності, якщо його безгрунтянство свідоме, коли він раціонально осмислює власне становище та пропонує альтернативну програму життя. В. Домонтович свідомо конструює образ *Vagabond'a*, інтелектуального волоцюги: Ростислав Михайлович, головний герой роману «Без ґрунту», віднаходить найвище задоволення в «блуканнях в ідеологіях і тисячоліттях». На відміну від Линника та Витвицького, він уміє зберігати баланс завдяки здатності критично осмислювати власне становище.

Іронія – важлива риса конструювання образу персонажа роману «Без ґрунту». Вона підсилює ефект неоднозначності, парадоксальності та водночас є чинником критики суспільства, адже теперішнє втрачає принадність для Ростислава Михайловича.

У підрозділі 4.2. «Філософія чину, відчуження і споглядання в текстах Юрія Косача» твори письменника розглянуто в парадигмі дистанціювання від активного життя до споглядання, в контексті якого осмислюється становище персонажа-емігранта. У підпункті 4.2.1. «Від активізму до споглядання» проаналізовано ранні тексти Юрія Косача, який прописує образ діяльного героя, спроможного перемагати, наділеного таким комплексом чеснот, як мужність, відвага, відданість ідеалам братерства тощо. Актуалізуючи тему громадянської війни та національно-визвольних змагань, письменник конструює тип героя з визначеною активною позицією (оповідання «Остання атака», «Комбриг кінної», «Ківі-ківі», «Початок життя»).

Питання національної ідентичності порушено в оповіданнях «Ківі-ківі» та «Чемпіон імперії» (збірка оповідань «Тринадцята Чота»), в яких персонажі свідомі власної національної належності. Юрій Косач також актуалізує образ історичного

персонажа в умовах еміграції («Молодість Савича» зі збірки «Чарівна Україна»). Перебування українця в Парижі також провокує питання про власну ідентичність.

Дихотомія чину та споглядання, що стане магістральною в «Енеї і житті інших», чітко прописана в повісті «Чад», означену як апологію чину. Усі персонажі цього твору опиняються «на межі»: завтра народиться новий прекрасний світ, а вони є лише проміжним поколінням, приреченим втратити свої контури в чаді, після якого має з'явитися нове життя. Отже, у повісті «Чад» зображено покоління діяльних людей, котрі усвідомлюють власну місію, але також розуміють, що вони мізерні, але важливі коліщатка в системі на шляху до потенційно прекрасного «завтра». Та сама проблематика порушується в повісті «Сонце в Чигирині: Повість про декабристів в Україні». Декабристи свідомі власної мети, при цьому вони розуміють, що вона далека й до неї пролягає довгий і складний шлях.

В оповіданні «Учта Климентія» (збірка «Чарівна Україна») зображуються мандрівні поети, «пілігрими доріг широких», і подорож постає стилем життя. Кожен з митців має яскраву авантюрну біографію. Мандрі – це своєрідне ремесло поетів, які позиціонують себе як шукачі правди та істини. В оповіданні наявний виразний сквородинський мотив суєтності та марноти людського життя. Персонаж убачає втіху в мистецтві, яке надає сенсу його життю. Багатий пан Милош Писарський бажає, щоб Климентій служив у нього за поета, але співець понад усе цінує принади мандрівного життя (подібний сюжет знаходимо і в біографії Сквороди).

У підпункті 4.2.2. «Митець і відчуження» розглянуто образи Антіна Лосенка, українського художника доби класицизму («Запрошення на Цитеру»), та Дмитра Бортнянського, українського музиканта епохи Бароко («Скорбна симфонія»). У цих творах пошуки національно-культурної ідентичності актуалізуються у зв'язку з відірваністю від батьківщини.

В оповіданні Юрія Косача «Запрошення на Цитеру» конструюється образ художника доби класицизму Антіна Лосенка (1737–1773), котрий під час другої подорожі країнами Західної Європи відчуває втому та апатію, причина яких залишається нез'ясованою. Світ втрачає принадність для митця, що можна означити своєрідним станом пересичення культурою, він відчуває «нудоту» в майже сартрівському розумінні цього поняття – як тотальну апатію та втрату своєрідної точки опори.

Очевидно, що позиція самого Юрія Косача суголосна з міркуваннями польського маляра Костюшка, приятеля Лосенка: справді, точних ліній України на карті світу ще не було, і митець мав мислити себе та віднаходити власне «я» в інших географічних координатах. Незважаючи на неприкріпленість до певного простору, зустрічі персонажів Юрія Косача з Європою таки відбуваються. Звісно, апатичний художник на схилі літ зображується не без іронії, однак його ім'я поставлене в один ряд з Кантом, Гете, Руссо, Костюшком та іншими.

В оповіданні «Скорбна симфонія» головний герой, музикант Дмитро Бортнянський (1751–1825), має свідомість власної національно-культурної ідентичності. У «Скорбній симфонії» питання ідентичності більш акцентоване. Невписаність у власний часопростір пов'язана з усвідомленням мистецької ідентичності, для якої стираються демаркації часу та простору. Персонажі-митці

зазначених текстів переживають душевну нудьгу, і єдиними ліками від неї, можливо, є повернення на батьківщину, адже так закінчуються обидва твори українського письменника-емігранта.

У творах Юрія Косача відчуження від батьківщини маркується меланхолійним станом та апатією. Образ України в обох текстах – примарний, притлумлений та невиразний. З другого боку, відсутність чітко окреслених кордонів батьківщини дозволяє їй бути скрізь, де опиняється персонаж, уможливаючи розширення горизонтів національно-культурної та мистецької ідентичності.

У підпункті 4.2.3. «Розрахунки з ідеологією та принади споглядання в повісті “Еней і життя інших”» розглянуто тему споглядання та відчуження в ситуації еміграції. Письменник Вадим Васильович, або Еней, головний герой, завжди і скрізь почувається мандрівником: він дивиться на життя абсолютно відсторонено, оком спостерігача-скептика. Чужинство Енея свідоме, і, більше того, воно стає однією зі складових його світогляду й життєвої позиції загалом. Він усвідомлює, що є чужинцем в обох світах: в Україні (окупованій радянською владою, а відтак несправжній, не в тій, омріяній, вільній) та за її межами.

Юрій Шерех-Шевельов інтерпретує образ Енея як уособлення «гуманізму із-за рогу». Це радше своєрідна альтернатива «вісниківству», пов'язана з усвідомленням поразки та пошуком альтернативи. Вергіліїв Еней справді покинув руїни Трої, щоб збудувати нову державу – Рим. І новий Рим – це нескінченність, низка потенційних можливостей, які можуть перетворитися на реальність.

Повість Юрія Косача символізує дистанціювання від «вісниківства» як ідеології та утвердження нового типу ставлення до дійсності – повоєнного, споглядально-філософського. У той час, коли інші персонажі безупинно рефлексують з приводу власного становища у світі, головний герой спостерігає за ними і великою мірою виконує роль скриптора, збираючи уламки голосів, спогадів, думок, історій українців за кордоном. Подібна свідома настанова на споглядання великою мірою пов'язана з досвідом Другої світової війни та українськими визвольними змаганнями 1920–1940-х років. У цьому тексті культура стає тим простором, де Вадим Васильович знаходить дім для себе. Отже, єдине, чим справді варто володіти, – це культура (в тексті імпліцитно закладена метафора книги, й не дарма ж головний герой – письменник). Культура трактується як простір свободи, в якому Еней може віднайти власне місце, тому усвідомлення «трансцендентальної бездомності» (Георг Лукач) не набуває конотацій трагічної безвиході.

У повісті «Еней і життя інших» трансформується міф про Антея: міфічний Антей черпає сили з рідної землі, а герой Косача переконаний, що сили можна брати з будь-якої землі, адже дім – це внутрішнє співвіднесення себе з певним культурним простором. Попри нестабільну ситуацію та незахищеність, Вадим Васильович свідомий власної ідентичності, що є його своєрідною внутрішньою точкою опори. Кожен з персонажів у свій спосіб намагається сказати «до побачення» минулому, проте найкраще це вдається Енею, котрому йдеться про переосмислення історії, а відтак подолання її тягаря. Отже, в цьому тексті ідентичність зберігається через культуру та внутрішню свідомість національної належності.

У підрозділі 4.3. «Плинна ідентичність у прозі Ігоря Костецького 1940-х років» проаналізовано оповідання «Ціна людської назви», «Шість ліхтарів і сьомий місяць», «Божественна лжа», «Поет та його жінки», «Перед днем грядущим», «Повість про останній сірник», «День святого» в категоріях амбівалентного поняття плинної ідентичності Зигмунта Баумана. Ідентичність осмислюється Бауманом як витвір мистецтва, фікція, вигадка (*fiction*), як історія суми «ідентичностей» від народження до смерті. У названих повоєнних творах Ігоря Костецького розкривається тема ігрового ставлення до дійсності, продемонстровано здатність персонажа таким чином змінити, змодельовати своє «я», щоб воно відповідало вимогам певної ситуації.

У підпункті 4.3.1. «Проблема справжнього імені: роздвоєна особистість» проаналізовано феномен відчуження від власного імені та набуття нової ідентичності. Основу мотиву зречення старого імені на користь нового знаходимо в біографії письменника, який, переїжджаючи до Німеччини, змінює прізвище Мерзляков на Костецький і вважає себе українським письменником.

В оповіданні «Ціна людської назви» зміна прізвища символізує розрив з минулим життям та демонструє тотальну відкритість до нового. Зміна імені в оповіданні Ігоря Костецького – це своєрідна символічна смерть у старій іпостасі, але водночас зникнення старого означає початок нового, а в контексті цього оповідання – творення нової ідентичності. У «Ціні людської назви» йдеться також про розширення горизонтів мистецької ідентичності та національного усвідомлення. Наприкінці тексту старший художник Павло Карпига згадує, що він походить зі славетного лубенського роду. Отже, зміна прізвища ознаменовує також повернення до своєї національної ідентичності, до її свідомого вибору, ствердження на чужому ґрунті.

У підпункті 4.3.2. «“Уявна” ідентичність та дихотомія “чину-споглядання”» розглянуто ситуації моделювання різних ідентичностей в оповіданнях «Шість ліхтарів і сьомий місяць», «Божественна лжа», «Перед днем грядущим» та «Повісті про останній сірник» Ігоря Костецького.

Головний герой оповідання «Шість ліхтарів і сьомий місяць» Стець Германович перетворює тривогу на творчий імпульс, отже, отримує заспокоєння. Уява редактора надає життю креативний струмінь, він здобуває рівновагу в своєрідній життєтворчості, естетичному переосмисленні життя. В оповіданні «Божественна лжа» алієнація заснована на кардинальній зміні ідентичності: від щасливого нареченого до солдата. Григор, головний герой, прагне пошуку нових горизонтів, він добровільно зрікається затишного минулого на користь життя без особливих перспектив та існування «під кулями», під постійною загрозою смерті. Вибір героя – це його тверде переконання, яке він не може раціонально обґрунтувати, тому й вигадкує правдоподібну причину (невеликовна хвороба). Костецькому, вочевидь, йдеться про те, щоб наголосити на ірраціональності людських вчинків, на незбагнених імпульсах, які важко надаються до логічного пояснення.

У «Повісті про останній сірник» описано філософію життя Джефрі Мельника, яка полягає у спогляданні та пошуках принад життя у кризовій ситуації.

У тексті відчутний настрій хисткості, нестабільності існування, але герой спроможний дистанціюватися від злоби дня, творчо переосмислює крихкість власного становища.

В оповіданні «Перед днем грядущим» поет Ярослав Володимирович (його прототипом є Олег Ольжич, якому й присвячується текст) без вагань іде на небезпечну справу, котра може навіть коштувати йому життя. У цій ситуації йдеться про філософію чину в донцовському варіанті. Образ Ярослава втілює концепцію плинної ідентичності, коли людина повинна трансформувати власне «я» відповідно до певних обставин та ситуацій.

У підпункті 4.3.3. «Пошуки ґрунту та оновлення через Слово» проаналізовано повість «День святого», в якій відчитується спроба співвіднесення життя людини з божественним началом, тобто своєрідна трансформація ідентичності відповідно до вищих цінностей. Зміну ідентичності провокує думка, яка змушує повсякчас переглядати погляди, вірування, ідеї тощо. Відтак філософські рефлексії виступають засобом конструювання власної ідентичності, адже Іоан, головний герой повісті, повсякчас шукає відповіді на запитання: «Хто я?». Таке постійне збурення думки становить підґрунтя віднайдення власної ідентичності. Сам Іоан позиціонує себе як «учня Христа», отже, його свідомою настановою є пошук істинного знання, котре заспокоює та приносить втіху.

В оповіданні «День святого» прописується християнський мотив відмови від усього земного задля божественного. До Христа приходять лише той, хто зрікається рідних, адже для Спасителя рідня – це всі люди. Відтак відбувається процес розмивання кордонів між родинами, культурами, націями тощо, що є космополітизмом християнського типу. У тексті відчитується пафос культури європейського ареалу загалом, а не певної нації. У «Дні святого» йдеться про обґрунтування походження божественного через слово, яке завдяки своїй трансцендентній сутності здатне перетворювати світ, змінювати людей, змушувати їх вірити, давати їм надію, ґрунт зрештою.

У **Висновках** підбито підсумки дисертаційного дослідження. У роботі проаналізовано поняття алієнації в українській прозі 1920–1940-х років. У цей період увага до ситуацій відчуження посилюється у зв'язку з історико-суспільними обставинами, зокрема в контексті марксистської та екзистенціалістської філософії. Феномен алієнації розглянуто як амбівалентне явище, котре виявляється в усвідомленій чи неусвідомленій світоглядній настанові, що включає в себе певні культурні, історичні, ідеологічні та соціальні імплікації.

Відмінність в осмисленні явища алієнації в текстах 1920–1930-х та 1940-х років зумовлена історико-культурним контекстом. У 1920–1930-ті роки в підрадянській Україні відчуження постає як своєрідна відповідь на становище людини в одновимірному суспільстві, воно пов'язане з усвідомленням неможливості протистояння тоталітарній системі, проект якої активно втілюється. Екзистенційний дискурс творів 1920-х, а особливо 1930-х, виникає з досвіду мовчання, неможливості діалогу. Як культурно-історична проблема ХХ століття алієнація постає спробою дистанціюватися від офіційного метанаративу та запропонувати альтернативну візію.

В українській літературі 1920-х років «безґрунтовний романтик» є одним з головних персонажів. Його основною рисою стає розрив із традицією та неналежність до нового світоустрою. Подібного персонажа, алієнованого від традиції, але непристосованого до нової реальності, знаходимо у творах Миколи Хвильового, Михайла Івченка, Юрія Яновського (зокрема в романі «Чотири шаблі»), Бориса Антоненка-Давидовича (повість «Смерть»), Євгена Плужника (роман «Недуга») та Володимира Винниченка (повість «На той бік»). Здійснений аналіз текстів дає змогу стверджувати, що в українській літературі 1920–1930-х років відчуження втілюється в мотивах: 1) відірваності від традиції й неналежності до нового часопростору (твори Миколи Хвильового, Михайла Івченка, Юрія Яновського); 2) балансування між вірою та безнадією («Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного, «Сентиментальна історія» Миколи Хвильового); 3) набуття нової ідентичності в пореволюційному світі («Смерть» Бориса Антоненка-Давидовича); 4) ідеологічного роздоріжжя («Вальдшнепи» Миколи Хвильового); 5) хвороби («Повість про санаторійну зону», «Вальдшнепи», «Синій листопад» Миколи Хвильового, «Недуга» Євгена Плужника, «На той бік» Володимира Винниченка); 6) філософського самогубства («Повість без назви» Валер'яна Підмогильного, «Чорний Ангел» Олекси Слісаренка).

У «Повісті без назви» Валер'яна Підмогильного та романі «Чорний Ангел» Олекси Слісаренка проблема філософського самогубства пов'язана з тотальним відчуженням від світу. Критичні зауваження персонажів цих текстів ніби абстрактно стосуються всього світу, проте імпліцитно засновуються на критиці тоталітаризму. Післяреволюційна онтологічна бездомність акцентована як світоглядна настанова. Радикальна алієнація від суспільства та філософське самогубство інтерпретується як спроба дистанціюватися від мислення, що ґрунтується на ідеології. Ідеологія притлумлює здатність до рефлексії і передбачає активну дію. Як результат, ідентичність вибудовується як осмислений проект, відрефлексований у філософських координатах, проте приречений на поразку. Як наслідок, протагоністи текстів українських письменників не знаходять механізмів самоздійснення поза ідеологією.

Тоді як головні герої текстів Валер'яна Підмогильного та Олекси Слісаренка – радикальні скептики та циніки, персонажа еміграційних 1940-х можна означити поміркованим скептиком. Персонаж намагається знайти компроміс із кризовою нестабільною реальністю, як наслідок, його алієнація часто засновується на естетичному принципі, тобто уяві, грі, культурних символах та знаках. Отже, тексти 1920–1930-х не дають підстав співвідносити безґрунтянство зі свободою, але вже у творах 1940-х років, насамперед у романі «Без ґрунту» В. Домонтовича, повісті «Еней і життя інших» Юрія Косача та оповіданнях Ігоря Костецького, безґрунтянство може розглядатися як частина простору свободи. У творчості цих письменників простежуються певні тенденції постмодернізму.

В. Домонтович, Юрій Косач, Ігор Костецький конструюють тип повоєнного персонажа, який скептично дивиться на світ і вміє цінувати принади випадку. В еміграційній літературі символічна, уявна мандрівка часто принагідніша за реальну, а життя мислиться як множина можливих історій. Подібним чином персонажі

текстів письменників-мурівців усвідомлюють «множинність бачення» (Едвард Саїд) та потенційні перспективи незалежно від того, чи переходитимуть вони в реальний вимір. У контексті творчості письменників-мурівців виразно вимальовується спрямованість у майбутнє: моделювання уявних подій та гра (В. Домонтович), відверта орієнтація на завтра та «прощання з учора» (Юрій Косач), конструювання потенційних подій та випробовування уявних ролей (Ігор Костецький).

Отже, в українській прозі 1920–1930-х років простежується руйнівний різновид феномену алієнації, що підтверджено аналізом текстів Миколи Хвильового, Бориса Антоненка-Давидовича, Юрія Яновського, Михайла Івченка, Євгена Плужника, Валер'яна Підмогильного та Олекси Слісаренка. У цьому історико-культурному контексті зазначений феномен має здебільшого негативний характер. Персонажі текстів 1920–1930-х років почувуються чужими в пореволюційному, а пізніше тоталітарному суспільстві, оскільки вони мають альтернативне бачення реальності. В українській прозі 1940-х років, зокрема творах В. Домонтовича, Юрія Косача та Ігоря Костецького, відчуження пов'язане з поняттям гри та настановою на споглядання. Конструктивний (плідний) тип алієнації – прикметна риса текстів письменників-мурівців: у них відчуження може співвідноситися з частиною простору свободи.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Полюхович О. П. На маргінесах великої історії (тема безгрунтяства в текстах Миколи Хвильового) / О. П. Полюхович // *Магістеріум*. – 2012. – Вип. 48 : *Літературознавчі студії*. – С. 46–52.
2. Полюхович О. Апологія споглядання в текстах еміграційної літератури (Володимир Набоков, Юрій Косач) / О. Полюхович // *Мандрівець*. – 2012. – № 5. – С. 65–68.
3. Полюхович О. Санаторійна зона як приклад паноптикону / О. Полюхович // *Гуманітарний часопис : збірник наукових праць*. – 2013. – № 3 (36). – С. 91–99.
4. Полюхович О. П. «Плинна» ідентичність у прозі Ігоря Костецького / О. П. Полюхович // *Наукові записки НаУКМА*. – 2013. – Т. 150 : *Філологічні науки*. – С. 64–69.
5. Полюхович О. Уявні виміри ідентичності в творчості В. Домонтовича («Доктор Серафікус», «Без ґрунту») / Ольга Полюхович // *Spheres of Culture / Maria Curie-Skłodowska University in Lublin*. – 2013. – Vol. 5. – P. 125–132.

Додаткові публікації:

6. Полюхович О. Парадокси резонерства та філософія випадкового існування / О. Полюхович // *Людина в часі – 2 (філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.) / НаУКМА ; за ред. В. Моренця ; упоряд. Л. В. Пізнюк*. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2011. – С. 120–134.

7. Полухович О. Зустрічі з Іншим та деякі принади екзилу / О. Полухович // Після постмодернізму? / наук. ред. та упоряд. проф. Віри Агеєвої. – К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. – С. 99–112.

АНОТАЦІЯ

Полухович О. П. Феномен алієнації в українській прозі 1920–1940-х років. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2015.

У дослідженні зроблено спробу комплексного осмислення феномену відчуження в українській літературі 1920–1940-х років. У прозі 1920–1930-х років простежується руйнівний (деструктивний) різновид явища алієнації, що підтверджено аналізом текстів Миколи Хвильового, Бориса Антоненка-Давидовича, Юрія Яновського, Михайла Івченка, Євгена Плужника, Валер'яна Підмогильного та Олекси Слісаренка. «Безґрунтовний романтик», головний герой текстів 1920-х років Миколи Хвильового, Юрія Яновського, Бориса Антоненка-Давидовича та Михайла Івченка, є відчуженим від звичного часопростору, але не пристосованим до пореволюційного світу. Феномен алієнації розглянуто також у контексті екзистенціалістської проблематики філософського самогубства на прикладі «Повісті без назви» Валер'яна Підмогильного та роману «Чорний Ангел» Олекси Слісаренка. В українській прозі 1940-х років, зокрема в творах В. Петрова-Домонтовича, Юрія Косача та Ігоря Костецького, відчуження пов'язане з поняттям гри та настановою на споглядання. У літературі періоду Мистецького Українського Руху цю проблематику осмислено як алієнацію митця на тлі епохи, інтелектуальний вагабондизм (твори В. Домонтовича); філософію чину, відчуження і споглядання (тексти Юрія Косача); плинну ідентичність в оповіданнях Ігоря Костецького. Конструктивний (плідний) тип алієнації – прикметна риса текстів письменників-мурівців: у їхніх творах відчуження може співвідноситися з частиною простору свободи.

Ключові слова: відчуження, ідентичність, ідеологія, тоталітаризм, екзистенціалізм, еміграційна література, естетизм, гра, модернізм.

АННОТАЦІЯ

Полухович О. П. Феномен алиенации в украинской прозе 1920–1940-х годов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Киев, 2015.

В исследовании предпринята попытка комплексного осмысления феномена отчуждения в украинской литературе 1920–1940-х годов. В прозе 1920–1930-х годов прослеживается разрушительная (деструктивная) разновидность явления алиенации, что подтверждает анализ текстов Николая Хвильевого, Бориса Антоненко-Давидовича, Юрия Яновского, Михаила Ивченко, Евгения Плужника, Валерьяна

Пидмогильного и Алексея Слисаренко. «Беспочвенный романтик», главный герой текстов 1920-х годов Николая Хвылевого, Юрия Яновского, Бориса Антоненко-Давидовича и Михаила Ивченко, отчужден от традиции, но не приспособлен к послереволюционному миру. Феномен алиенации рассмотрен также в контексте экзистенциалистской проблематики философского самоубийства на примере «Повести без названия» Валерьяна Пидмогильного и романа «Черный Ангел» Алексея Слисаренко. В украинской прозе 1940-х годов, в частности произведениях В. Петрова-Домонтовича, Юрия Косача и Игоря Костецкого, отчуждение связано с понятием игры и установкой на созерцание. В литературе периода МУРа (Артистического Украинского Движения) данная проблематика осмыслена как алиенация художника на фоне эпохи, интеллектуальный вагабондизм (произведения В. Домонтовича); философия действия, отчуждения и созерцания (тексты Юрия Косача); текучая идентичность в рассказах Игоря Костецкого. Конструктивный (плодотворный) тип алиенации – отличительная черта текстов писателей-муровцев: в их текстах отчуждение может соотноситься с частью пространства свободы.

Ключевые слова: отчуждение, идентичность, идеология, тоталитаризм, экзистенциализм, эмиграционная литература, эстетизм, игра, модернизм.

SUMMARY

Poliukhovych O. P. The Phenomenon of Alienation in Ukrainian Prose of the 1920s –1940s. – Manuscript.

Dissertation for receiving the academic degree of Candidate of Philological Sciences; Specialization: 10.01.01 – Ukrainian Literature. – National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, 2015.

In the dissertation, the phenomenon of alienation in Ukrainian literature of the 1920s–1940s is analyzed as an ambivalent phenomenon which includes cultural, historical, social, and ideological implications. In Ukrainian prose writings of the 1920s–1930s, a destructive type of alienation is maintained, which is shown by an analysis of the literary works of Mykola Khvylovy, Borys Antonenko-Davydovych, Yuriy Yanovsky, Mykhailo Ivchenko, Yevhen Pluzhnyk, Valerian Pidmohylny, and Oleksa Slisarenko. The protagonist of the texts of the 1920s of the above mentioned authors is a “groundless romantic,” alienated from traditional time and space, not belonging to postrevolutionary reality. The protagonists’ “rooting in rootlessness” is interpreted as a certain psychological and axiological problem in the context of their existential searches.

In Ukrainian prose of the 1920s–1930s, the alienation concept is embodied in the following motifs: 1) estrangement from tradition and unbelonging to postrevolutionary reality (the writings of Khvylovy, Ivchenko, and Yanovsky); 2) balancing between faith and despair (Pidmohylny’s *Nevelychka drama* [A Little Touch of Drama], Khvylovy’s *Sentymentalna istoriya* [A Sentimental Tale]); 3) gaining new identity in the postrevolutionary world (Antonenko-Davydovych’s *Smert* [Death]); 4) ideological crossing (Khvylovy’s *Valdshnepy* [The Woodcocks]); 5) illness (the writings of Khvylovy, Pluzhnyk’s *Neduha* [The Ailment], and Vynnychenko’s *Na toy bik* [To the Other Side]); 6) estrangement from totalitarian society and the loss of the meaning of life (Pidmohylny’s *Povist bez nazvy* [A Novel without a Title]) and Slisarenko’s *Chorny Anhel* [Black Angel]).

The phenomenon of alienation is also regarded in the context of existentialist philosophical suicide, in the examples of Valerian Pidmohylny's *Novel without a Title* and Oleksa Slisarenko's *Black Angel*. Critical remarks of the protagonists concern the whole world, but implicitly they are based on the criticism of totalitarian society. In their philosophy, they alienate themselves from a society which is the consequence of theorizing about life in a totalitarian state. Their scepticism is destructive, as despite an attempt at self-definition, it leads to personal death. Radical alienation is analyzed as an attempt of estrangement from a way of thinking based on ideology. As a result, identity is created as a reflected project of self, and is doomed in totalitarian society.

In the writings of the members of the *Mystetsky Ukrainsky Rukh* [*The Artistic Ukrainian Movement*], the phenomenon of alienation is regarded as the artist's alienation against the background of epoch, intellectual vagabondism (the texts of V. Domontovych); the philosophy of action and contemplation (Yuriy Kosach's literary works); liquid identity in Ihor Kostetsky's fiction.

V. Domontovych constructs an image of the alienated character who thinks of life in the framework of certain styles of epoch (*Doktor Serafikus* [*Doctor Seraficus*], *Svyaty Frantsisk z Assizi* [*Saint Francis of Assisi*], *Spraha muzyky* [*Thirst for Music*], *Samotniy mandrivnyk prostuye po samotniy dorozh* [*A Lonely Artist Along a Solitary Road*], *Fransua Viyon* [*Francois Villon*], *Oy poyikhav Revukha ta po moryu hulyaty* [*Revukha is Sailing the Sea*], *Pryborkany haidamaka* [*The Subdued Haidamak*]). The image of the *Vagabond* is constructed in the novel *Bez gruntu* [*Without Ground*] in which the situation of groundlessness is reflected in an ironic mode. The world view of groundlessness empowers alienation from society and an attempt to find an alternative in opposition to ideology.

Declared in the early writings of Yuriy Kosach is the theme of contemplation, partly connected with a break with the philosophy of nationalism, in Dmytro Dontsov's terms. *Eney i zhyttya inshykh* [*Aeneas and the Lives of Others*] designates a new type of attitude towards postwar reality, contemplative and philosophical. Also, alienation from the national and cultural context provokes characters' melancholy; on the other hand, it is a premise of their self-definition (*Zaproshennya na Tsyteru* [*Invitation to Tsytera*], *Skorbna symfoniya* [*Sorrowful Symphony*], *Senior Nikolo* [*Seignior Nikolo*]).

The writings of Ihor Kostetsky are analyzed through the concept of liquid identity (Zygmunt Bauman). This type of identity is based on a character's ability to rethink her/his image in a situation of crisis. The concept of liquid identity is embodied in such topics as name change (double identity) (*Tsina lyudskoyi nazvy* [*The Price of a Human Name*]), the self-conscious creation of protagonists' images (play) (*Bozhestvenna lzha* [*The Divine Lie*]), "imaginary" identity (*Poet ta yoho zhenshchyny* [*The Poet and His Women*], *Povist pro ostanniyy sirnyk* [*The Novel about the Last Match*]), the "action-reflection" dichotomy (*Pered dnem hryadushchym* [*Before the Coming Day*]), and renovation through the Word (*Den svyatoho* [*Saint's Day*]). In Ukrainian postwar prose of the 1940s, the alienation concept is connected with the notions of play and contemplation. Thus the fruitful type of alienation is a peculiar feature of the MUR writers' literary works, in which alienation can be correlated with a realm of freedom.

Key words: alienation, identity, ideology, totalitarianism, existentialism, émigré literature, aestheticism, play, Modernism.